

6. ОСВІТЯНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 336.77.01:330.8(477)

Доц. М.І. Хмелярчук, канд. екон. наук –
Львівський інститут банківської справи УБС НБУ, м. Київ

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ У РОЗВИТОК ТЕОРІЇ КРЕДИТУ

Досліджено внесок українських вчених, які працювали протягом другої половини XIX – початку XX ст., у розвиток теорії кредиту. Акцентовано увагу на теоретичних проблемах, які були предметом дослідження українських вчених: соціально-економічна природа кредитних відносин; форми реалізації та народногосподарське значення кредиту; еволюція кредитних відносин та перспективи паперово-кредитного обігу; роль держави у регулюванні кредитних відносин в інтересах збалансованого розвитку національної економіки.

Ключові слова: кредит, форми кредиту, кредитні відносини, паперово-кредитний обіг, банки, цінність, капітал, держава.

Assoc. prof. M.I. Khmelyarchuk – Lviv institute of banking UB NBU, Kyiv

The contribution of Ukrainian scientists to the development of credit theory

The contribution of Ukrainian scientists that worked for the space from the middle of XIX to the beginning of XX century to the development of credit theory is researched. The attention is accented to the theoretical problems that were researched by Ukrainian scientists: social-economic essence of credit relations; realization forms of credit and its significance in national economy; the evolution of credit relations, perspectives of paper-credit circulation; the importance of state in the regulation of credit relations for the balancing development of national economy.

Keywords: credit, credit forms, credit relations, paper-credit currency, banks, capital, state.

Постановка проблеми. Кредит – одна з найскладніших економічних категорій, що породжує тривалу дискусію вчених-економістів щодо форм та механізмів впливу кредиту на розвиток соціально-економічних процесів. Однак незаперечним є той факт, що розвиток кредиту та теоретичних концепцій функціонування кредиту в економіці є об'єктивними продуктами розвитку економіки та економічної науки. Водночас не можна заперечувати і те, що економіка "зазвичай має національне обличчя, що є природним явищем, оскільки вона більше, ніж будь-яка інша суспільна наука, безпосередньо пов'язана з господарською практикою і практичною політикою певної країни" [1, с. 354]. Це актуалізує потребу дослідження внеску вітчизняних вчених-економістів, котрі працювали протягом другої половини XIX – початку XX ст. і здійснили вагомий внесок у розвиток теорії кредиту та у формування практичних рекомендацій ефективного функціонування фінансово-кредитної системи.

Аналіз останніх досліджень. Опрацювання економічної літератури, зокрема праць дослідників теорії кредиту та історії економічної думки Укра-

їни таких як: В.Д. Базилевич, А.С. Гальчинський, Л.П. Горкіна, С.М. Злупко, Л.Я. Корнійчук, І.-С. Коропецький, П.М. Леоненко, В.В. Небрат, М.І. Савлук, П.І. Юхименко, П.С. Єщенко, А. Чухно та інші дають змогу виокремити когорта видатних українських вчених, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії кредиту. Так, до цієї плеяди віднесемо таких вчених другої половини ХІХ – початку ХХ ст., як: М.Х. Бунге, А.Я. Антонович, Л.В. Федорович, О.М. Миклашевський та М.І. Туган-Барановський, які плідно працювали, починаючи з часу становлення економічної науки в Україні як такої і закінчуючи періодом, коли політична економія поступилася місцем "економічній теорії соціалізму".

Мета. Дослідити внесок у розвиток теорії кредиту українських вчених-економістів другої половини ХІХ – початку ХХ ст., проаналізувати зв'язок їхніх праць із сучасною економічною наукою, а також із сучасними проблемами функціонування фінансово-кредитної системи.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Початковим пунктом аналізу внеску українських економістів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у розвиток теорії кредиту є дослідження історико-економічних передумов та теоретичних витоків економічних досліджень українських вчених. Треба зазначити, що в історико-економічному плані це був період трансформаційних реформ і структурних змін в економічному і соціальному житті Російської імперії, до складу якої входило більшість земель України. За висновками вітчизняних дослідників історії грошей і банківництва, цей період характеризувався активним розвитком банківської справи та становленням імперської фінансово-кредитної системи. Сформована фінансово-кредитна система України ХІХ – поч. ХХ ст. охоплювала: державні банки, іпотечні, акціонерні, приватні, сільські, міські громадські банки, товариства взаємного кредитування, позичково-ощадні каси, ломбарди. Це сприяло прогресивним змінам як в аграрному секторі, так і в промисловості, формуючи підґрунтя для розвитку капіталізму [2, с. 203].

Тогочасні проблеми становлення ринкової економіки та ефективного функціонування кредитної системи на теренах України зумовили потребу відповідних теоретичних досліджень. Останні, своєю чергою, розвивались під значним впливом західної науки, що відобразилося у наукових розвідках українських економістів у грошово-кредитній сфері. Так, серед українських дослідників є як прихильники натуралістичної (Л.В. Федорович), так і капіталотворчої (М.Х. Бунге, А.Я. Антонович, О.М. Миклашевський, М.І. Туган-Барановський) теорій кредиту.

Так, Л.В. Федорович у своїй праці "Теорія грошового і кредитного обігу" є активним прихильником натуралістичної теорії кредиту. Розглядаючи походження й економічне значення кредиту, вчений, з одного боку, визнає, що кредитні відносини виникли внаслідок еволюції виробництва й обміну, а з іншого – наголошує, що кредит лише доповнює грошовий обіг. Кредитні зобов'язання, на думку вченого, не мають самостійної, внутрішньої цінності, їх цінність – похідна. Визначення кредиту Л. Федорович формулює таким чином: "Кредит – це різновид обміну, при якому взаємна передача цін-

ностей роз'єднана в часі" [3, с. 246]. Тобто вчений наголошує на тому, що кредит лише переміщує цінність, а не створює капітал. Водночас, Л. Федорович зазначає, що "у певних умовах переміщення цінностей здійснюється зручніше за допомогою кредиту, ніж за допомогою дзвінкого металу, тому на практиці в багатьох випадках кредит і замінює собою гроші в їх функції мінового посередника, внаслідок чого кількість останніх, необхідна для обігу товарів країни або місцевості, скорочується" [3, с. 254].

Таким чином, не визнаючи загалом продуктивної ролі кредиту в економіці, вчений, керуючись принципом економічної доцільності, визнає перспективність поступового переходу до паперово-кредитного обігу.

Значний інтерес з наукової точки зору мають праці українських вчених, котрі були прихильниками капіталотворчої теорії кредиту, зокрема: М.Х. Бунге "Теорія кредиту", А.Я. Антоновича "Теорія паперово-кредитного обігу і державні кредитні білети", О.М. Миклашевського "Гроші. Досвід вивчення основних положень економічної теорії класичної школи у зв'язку з історією грошового питання", М.І. Туган-Барановського "Паперові гроші і метал", "Основи політичної економії", "Соціальні основи кооперації".

Розглядаючи кредит як об'єкт теоретичного пізнання, українські вчені намагались передусім з'ясувати причини виникнення та суть цього економічного феномена. Зазначимо, що вітчизняні дослідники були прихильниками еволюційної концепції виникнення кредиту. Так, М.І. Туган-Барановський наголошував на тому, що "без сумніву, кредит розвиває продуктивні сили країни і являє собою великий крок вперед в плані організації товарного обміну. Кредитний обмін являє собою таке ж удосконалення обміну, як і грошовий по відношенню до натурального" [4, с. 286].

Грунтовне дослідження причин виникнення та економічної природи кредиту знаходимо в "Теорії кредиту" М.Х. Бунге. Вчений зазначав, що саме обмін як об'єктивна основа задоволення людських потреб та його еволюція є передумовою виникнення кредиту. Автор "Теорії кредиту" вказує, що еволюція обміну відбувалась таким чином: натуральна, без допомоги посередника в обігу; грошова; кредитна. Учений розглядає усі вказані види обміну та акцентує на тому, що "кредит як вид обміну відрізняється від інших видових форм тим, що передача цінності і праці базується на довірі до майбутньої винагороди; коли ж при натуральному чи грошовому обміні винагорода надається відразу. Кредитор, або особа, що надає працю чи капітал у кредит, отримує лише вимогу на винагороду" [5, с. 287]. Звідси М.Х. Бунге доходить висновку, що поняття кредит формують два його складових компоненти – довіра та винагорода, що погашає вимогу, котра виникла внаслідок кредиту [5, с. 292].

Розглядаючи питання реалізації кредиту, М.Х. Бунге поступово підходить до аналізу форм та видів кредитних угод, зосереджуючи увагу на кредитуванні обігу капіталу. Вчений відзначає різне призначення капіталів, що дає буття різним формам реалізації кредиту, головними з яких є:

- реалізація кредиту через короткий термін, коли капітал, наданий у кредит, перебуває безперервно в обігу і є предметом промислового обігу в землеробстві, мануфактурах і торгівлі; сюди належить переважно, так званий, торговий кредит;

- кредитні угоди з повільною реалізацією, що погашаються поступово та передбачають, що капітал, який наданий у кредит і обертається може бути консолідований або перетворений в постійний; сюди належать іпотечний, земельний, державний кредити.

Автор "Теорії кредиту" наголошує на тому, що розуміння сутності цих головних форм кредиту має важливе економічне значення, оскільки відіграє важливу роль у практиці кредитної діяльності, а саме: визначення термінів кредитування; ціни кредитних ресурсів; гарантії повернення; кредитних продуктів та кредитних знаків (векселі, банкові білети, облігації тощо).

Варто зазначити, що власну класифікацію форм кредиту запропонував М.І. Туган-Барановський. Класифікаційними характеристиками, на основі яких виділяють ті чи інші форми кредиту, на думку вченого, є: залежно від термінів повернення кредиту – короткотерміновий і довготерміновий; залежно від господарських цілей позики – продуктивний і споживчий. "Під продуктивним кредитом розуміють кредит, який служить виробничим цілям – постачанню особи, яка кредитується, засобами виробництва; відповідно до характеру продуктивних цілей, розрізняють кредит торговий, промисловий і сільськогосподарський. При продуктивному кредиті отримана позика призводить до створення нової цінності, яка і є джерелом для повернення позики; при споживчому кредиті нової цінності з самої позики не виникає, і повернення позики є можливим лише при залученні для цього інших господарських джерел, які є в наявності у позичальника" [4, с. 277].

Отже, М.І. Туган-Барановський визнавав продуктивне значення кредиту, який спрямовують на виробничі цілі, і результатом якого є створення нової цінності. Очевидно, що у такому разі кредит сприяє розширенню виробництва, нагромадженню капіталів, а отже – і розширеному відтворенню економіки загалом.

Важливе народногосподарське значення кредиту ґрунтовно досліджує в "Теорії кредиту" М.Х. Бунге. Вчений аналізує вплив кредиту на багатство, благополуччя та працю через такі чинники: розподіл продуктивних сил, особливо капіталів; примноження капіталів та збільшення доходів; заміна монети і грошей кредитними обіговими знаками.

Так, у першому значенні йдеться про те, що завдяки кредиту, стає можливим акумулювати значні капітали і спрямовувати їх у різні галузі економіки, де попит на них є більшим і де вони забезпечують найбільші господарські вигоди. У другому значенні – кредит сприяє залученню бездіяльних капіталів у виробництво і посиленню діяльності всіх продуктивних сил, встановленню кращого порядку в нагромадженні капіталів та заощадженням, що виникають від зменшення потреби в капіталі монетному. І третє значення кредиту, що, на думку вченого, є одним із головних, полягає в тому, що завдяки кредиту створюються нові засоби обміну, зовсім відмінні від грошей, що не тільки обмежують їх використання, але й зменшують витрати обміну та надають обігу нового змісту. Звідси вчений наголошує на доцільності заміни монети і грошей кредитними знаками та науково обґрунтовує таку перспективу.

Слідом за М.Х. Бунге перспективність паперово-кредитного обігу визнавали і А.Я. Антонович та О.М. Миклашевський. Так, А.Я. Антонович наго-

лошував, що кредитні білети мають наочні переваги перед іншими формами грошей внаслідок їх дешевизни, мобільності, еластичності, а головне те, що їх використання має продуктивний характер [6, с. 72]. На перспективності кредитного обігу та продуктивному народногосподарському значенні кредиту наголошував і О.М. Миклашевський. Учений називав кредитний обіг новою економічною силою пророкуючи час, коли функції загальної мінової одиниці виміру, збереження і передачі цінностей виконуватиме кредит, а тогочасне господарство є лише перехідною формою до кредитного [7, с. 445].

Варто відзначити, що в працях українських економістів простежується розуміння не лише економічної, але й соціальної природи кредитних відносин, що виникли для задоволення потреб людини та засновані на довірі та високих моральних якостях громадян. Так, до моральних основ довіри М.Х. Бунге відносив: "чесність, акуратність, захист закону, порядок судочинства і стягування, закони, що полегшують промислову діяльність тощо" [5, с. 288]. Водночас, найвищого рівня соціалізації кредитні відносини досягають за умов розвитку кредитної кооперації. У цьому зв'язку на увагу заслуговує праця М.І. Туган-Барановського "Соціальні основи кооперації", у якій автор наголошує на тому, що це єдина форма господарської організації, що виникла внаслідок свідомих зусиль широких суспільних груп з метою перетворити існуючу систему господарства. Учений виділяє та аналізує основні види кооперації, поставивши на першу позицію кредитові кооперативи, дослідивши їх соціальне значення та соціальне середовище розвитку.

На загальносоціальному трактуванні економічних явищ, зокрема кредитних відносин, наполягав О.М. Миклашевський, наголошуючи, що політична економія має стати частиною цілісної науки – соціології. З цих позицій учений аналізував розгортання в економіці кризових явищ та нестабільність у грошово-кредитній сфері: "Спекулятивні замовлення, одержувані від торговців, змушують фабрикантів розвивати свої обороти і просити банкірів про збільшення позичок; а якщо ці позички надаються білетами, то вони вручаються не особам, котрі повернуть їх на вклади у банк; скоріше, вони будуть витрачені виробниками частково на заробітну плату і взагалі розійдуться всіма каналами роздрібною торгівлі, де вже безпосередньо сприятимуть подальшому підвищенню цін" [7, с. 531]. Розмірковуючи таким чином, вчений не заперечував можливості швидкого економічного зростання завдяки використанню кредиту, але вважав такий сплеск активності ненадійним: "Кредит – знаряддя двосічне, і результати його завжди невідомі. Пожвавляє промисловість тільки праця, і капітал, і правильне співвідношення між виробництвом та споживанням. Кредит може і сприяти, і протидіяти цій рівновазі, а тому віддавати будь-кому право розпоряджатися – хоч би навіть і обмежено – реальними капіталами за посередництва паперу і небезпечно, і небажано" [7, с. 539].

Ці слова вченого перекликаються з висновками сучасних вітчизняних вчених щодо макроекономічних наслідків кредитного буму в Україні та причин сучасної економічної кризи. Так, дослідження В.О. Шевчука засвідчили, що для української економіки стрімке збільшення обсягів кредитування, а особливо споживчого кредитування в іноземній валюті, "має інфляційний

вплив (зокрема, у 2007 р. це спричинило підвищення цін на 6 %) і супроводжується погіршенням сальдо торговельного балансу, що, зі свого боку, створює додатковий ризик відкладеної інфляції внаслідок девальвації гривні" [9, с. 100]. На ризиках, що загрожують Україні кризою, наголошував і О.І. Барановський, виділяючи серед внутрішніх ризиків бум кредитування і інфляцію та такі негативні явища, як неконтрольне збільшення обсягів зовнішніх запозичень вітчизняних банків, "перегрів" ринку нерухомості, відсутність поживлення інвестиційної активності [10, с. 335].

У контексті дослідження причин виникнення та механізмів подолання економічної кризи в Україні надзвичайно актуально звучать слова М.І. Бунге, у яких вчений наголошує на тому, що варто звільнитись як від сліпих вірувань у самостійну творчу силу кредиту, так і від скептицизму, котрий заперечує користь кредиту та приписує йому походження економічних криз. "Вникаючи глибше в суть кредитних відносин, – відзначає вчений, – ми побачимо, що усі промислові потрясіння, що супроводжуються поширенням кредиту, не складають необхідного неминучого результату його розвитку і були тільки наслідком причин, що в повній мірі залежать від людини" [5, с. 280]. Адже саме вигода є головним мотивом здійснення кредитних угод. Врешті "банк, як установа, переважно призначена для більш вільного і успішного розвитку промисловості, через застрахування векселів вимагає узгодження вигод учасників кредитних відносин з вигодами народногосподарськими. У цьому відношенні банки державні або товариства взаємного страхування векселів мають, безумовно, переваги перед публічними банками, що створені на основі акцій. Останні інколи переймаються набагато більше інтересами акціонерів, ніж народногосподарськими інтересами" [5, с. 329].

Таким чином, М.І. Бунге фактично визнавав народногосподарську доцільність функціонування як центрального банку країни, так і спеціалізованих державних банків які у своїй діяльності керуються не лише власними корпоративними, але і народногосподарськими інтересами. З огляду на це, зазначимо, що рекомендації вченого носили не лише теоретичний, але й прикладний характер. Так, за ініціативою М.І. Бунге, на той час міністра фінансів, було створено селянський поземельний банк з метою полегшення умови іпотечного кредиту для селян.

Варто зазначити, що на потребі державного регулювання кредитних відносин наголошував і М.І. Туган-Барановський. У цьому зв'язку вчений аргументовано доводив, що державна грошово-кредитна політика не лише має право на існування, але і стає необхідною у сучасному господарстві. Вчений наголошував на важливій ролі центрального банку держави, тобто такого центрального закладу, що має у своєму розпорядженні величезні кошти і керується у своїх діях не одержанням зиску, а заагальнодержавними інтересами, здійснюючи грошово-кредитну політику [4, с. 40].

Проблема державного регулювання кредитних відносин та організації діяльності центральних кредитних установ привертала увагу і О.М. Миклашевського. "Вільна конкуренція не виявилася настільки благодатною засадою, як того чекали. Конкуренція окремих банків у гонитві за прибутком

призводила тільки до розладу правильного плину народногосподарського життя. Держава ледь могла стежити за їхньою діяльністю... У дисконтній політиці не було єдиних правил, а розпорошений на дрібні частки розмінний фонд був безсилий у періоди важких грошових криз. Крім того, потреба у прискоренні обігу за допомогою єдиного кредитного знаряддя і, зрештою, усвідомлення того, що управління цим обігом є важливим державним завданням, поволі привели до централізації" [7, с. 555]. Важливим є і те, що вчений наголошує не лише на народногосподарських, але і соціальних цілях у діяльності держави та кредитних інституцій. Адже це сприятиме тому, що економічна політика держави користуватиметься підтримкою суспільних сил, а економічні відносини в суспільстві спиратимуться не на примус, а на звичку дотримуватися встановленого порядку, на почуття обов'язку та довіри до держави та її керівництва [8, с. 78].

На наш погляд, вказані вище рекомендації вченого не втрачають актуальності і на сучасному етапі національного державотворення, особливо в умовах економічної кризи в Україні та потреби єднання усіх гілок державної влади та суспільства загалом для її подолання.

Висновки. Таким чином, українські економісти, які плідно працювали протягом другої половини XIX ст. та до початку XX ст., науково аргументували походження, економічну сутність, форми реалізації та важливе народногосподарське значення кредиту, що створює могутні стимули підвищення економічної активності господарюючих суб'єктів. Водночас вітчизняні вчені виділяли й соціальну природу кредитних відносин, заснованих на довірі, високих моральних чеснотах громадян, метою яких є задоволення наперед визначених потреб людини. Вчені дійшли висновку щодо потреби державного регулювання грошово-кредитних відносин, а отже функціонування центрального банку країни та спеціалізованих державних банків в інтересах ефективного функціонування національної економіки та забезпечення добробуту її громадян.

Література

1. Злупко С.М. Історія економічної теорії : підручник. – 2-ге вид. [випр. і доп.]. – К. : Вид-во "Знання", 2005. – 719 с.
2. Історія грошей і банківництва / за заг. ред. докт. екон. наук, проф. С.К. Реверчука. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 391 с.
3. Федорович Л.В. Теория денежного и кредитного обращения. – Одесса, 1888. – 626 с.
4. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии. – 4-е изд. [перераб.]. – Петроград : Изд-во "Право", 1917. – 540 с.
5. Микола Християнович Бунге: сучасний дискурс : монографія / за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Вид-во "Знання", 2005. – 697 с.
6. Небрат В.В. Теорія грошей та грошового обігу А.Я. Антоновича // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2004. – № 17. – С. 182-188 (Серія: Економіка).
7. Миклашевский А.Н. Деньги. Опыт изучения основных положений экономической теории классической школы в связи с историей денежного вопроса. – М., – 1895.
8. Злупко С., Небрат В. Розвиток інституціональних засад у монетарній теорії О.М. Миклашевського // Економіка України. – 2005. – № 12 (529). – С. 73-81.
9. Шевчук В.О. Макроекономічні наслідки кредитного буму в Україні // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Фінансовий ринок України: глобалізація та євро інтеграція : зб. наук. праць. – Львів : ІРД НАН України. – 2008. – Вип. 1 (69). – С. 94-102.

10. Барановський О.І. Іпотечна криза в США: уроки для України // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Фінансовий ринок України: глобалізація та євро інтеграція : зб. наук. праць. – Львів : ІРД НАН України. – 2008. – Вип. 1 (69). – С. 328-336.

УДК 331.522.4

*Ст. викл. М.М. Якуба;
магістрант У.В. Павлюк – НЛТУ України, м. Львів*

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Протягом багатьох років людському чинникові в бізнесі надавалась *другорядна роль*, підпорядкована фінансовим і виробничим завданням підприємства. З розвитком глобальних процесів підвищується значимість кадрового потенціалу як засобу забезпечення стратегічного розвитку підприємств. Розглянуто актуальну проблему сучасного менеджменту, а саме важливість активізації людських ресурсів для досягнення успіху підприємства.

Ключові слова: глобалізація, кадровий потенціал, інтелектуалізація, стратегія, конкурентна перевага.

*Senior lecturer M.M. Yakuba;
undergraduate U.W. Pavlyuk – NUFWT of Ukraine, L'viv*

Skilled potential as key element of enterprise potential in the conditions of globalization

During many years a human factor in business got a secondary role, subject to the financial and production task of enterprise. With development of global processes the meaningfulness of skilled potential rises as the means of strategic development of enterprises. The article discussed the problem of modern management, namely the importance of activation of human capitals for achievement of success of enterprise.

Keywords: globalization, skilled potential, intellectualization, strategy, competitive advantage.

Найбільш важливим елементом продуктивних сил і головним джерелом розвитку економіки є люди, тобто їхня майстерність, освіта, підготовка, мотивація діяльності. Тому потрібно розглядати не тільки взаємозв'язок кількісних та якісних характеристик кадрів підприємства, але, передусім, їхні потенційні можливості забезпечувати досягнення завдань перспективного розвитку. Сукупність таких здібностей і можливостей кадрів відображено в *кадровому потенціалі* (рис. 1).

Виходячи з його змісту, можна стверджувати, що праця найманих працівників супроводжується створенням інтелектуальної власності підприємства, яка втілюється у вигляді бізнес-ідей, а також ділових зв'язків й особистого іміджу співробітників, що сприяє формуванню організаційної культури підприємства.

На сучасному етапі світового економічного розвитку науково-технічний прогрес та інтелектуалізація основних чинників виробництва в межах формування глобальної економіки фактично вже стали стратегічною моделлю економічного зростання для розвинених країн. Така перспектива відкривається і для України, яка після тотального економічного, наукового і технологічного обвалу останніх десятиліть має змогу долучитися до процесу глобалізації та зайняти в ньому міцну позицію.